

з комітетом по охороні старожитностей тісніше та допомогати йому у виявленні того, що підлягає охороні та вивченню? Як член Бюро я б усіляко це зміг би підтримати. Крім того, у Харкові відкривається тепер і науково-дослідний інститут Матеріальної культури — і тут Ви б могли бути цінним кореспондентом з місця, якщо б побажали. Був би радий також отримати від Вас розповідь і про себе особисто — адже ми не бачилися вже стільки років».⁵

Досить відверті думки Б.Руднева стосовно загальної ситуації у суспільстві не викликають у нас іншого враження, як невдоволення дописувача існуючим режимом. Що ж до Д.Гордєєва, то, посідаючи поважну посаду керівника секції українського мистецтва при кафедрі західноєвропейської культури, будучи представником «чистої» академічної науки, і він скоро зазнає на собі відчутні прояви тоталітаризму. Один з низки масованих ударів припав на збірник «Мистецтвознавство», перший випуск якого вийшов у 1928 році. Але тотальні репресії серед мистецтвознавців починаються на початку 30-х років. Упродовж 1933 року було знищено не тільки історичні установи, започатковані М.Грушевським, але й майже весь кадровий склад школи видатного вченого. Восени цього ж року було розгромлено майже всю секцію кафедри мистецтвознавства, очолювану Степаном Таранушенком і Дмитром Гордєєвим. Після відбуття трирічного ув'язнення у таборах, Д.П.Гордєєв з 1937 року мешкає в Кутаїсі, потім — у Тбілісі, де працює у Державному музеї мистецтв Грузії. Там же й помер...

Зв'язок Б.Руднева з харківськими мистецтвознавцями не переривався. У другій половині 30-х років до Лебедина приїздила науковий співробітник Української картинної галереї, мистецтвознавець, учениця Ф.Шміта Олена Нікольська (1892-1943) — дочка відомого зоолога, академіка О.М.Нікольського. О.Нікольська і Б.Руднев приятелювали ще з часів роботи в університетському музеї красних мистецтв і старовини, де Б.Руднев працював фотографом. Б.Руднев, О.Нікольська і Д.Гордєєв брали участь у наукових експедиціях до Закавказзя від Харківського університету, організованих кафедрою теорії та історії мистецтв, яку очолював професор Ф.Шміт.

Зауваження Д.Гордєєва у другому листі, не було, як виявилось, компліментом. У 30-ті роки директор Лебединського музею організував невеликий актив, який вивчав історію Лебединщини, особисто виступав з лекціями. А перед війною у місцевій газеті опублікував низку статей краєзнавчого характеру.⁶

1. Альманах «Голуба лілія» 1911 р. // Цentr. держ. архів-музей літератури і мистецтва України. - Ф. 208. - Оп. 1. - Од. зб. 1471.

2. Науковий архів Лебединського художнього музею.

3. Протоколи засідань історико-філологічного товариства від 4 березня 1916 р. // Цentr. держ. історичний архів України. - Ф. 2017. - Оп. 1. - Од. зб. 247. - Арк. 2.

4. Центральний державний архів Вищих органів влади і Управління України. - Ф. 166. - Оп. 2. - Од. зб. 1196. - Арк. 129.

5. Листи зберігаються у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. - Ф. 208. - Оп. 1. - Од. зб. 200. - Арк. 1; Ф. 208. - Оп. 1. - Од. зб. 98. - Арк. 1 - 2. Вперше опубліковані мовою оригіналу (російською): **Побожій С.** Борис Руднев: «...я повинен почати якесь нове справжнє життя // Україна. Наука і культура. - К., 1993. - Вип. 26 - 27. - С. 374 - 375.

6. Даний матеріал було виголошено як доповідь 19 листопада 1993 р. у Лебедині на науковому засіданні з нагоди 75-річчя заснування Лебединського художнього музею.

Отримано редакцією 20 лютого 1996 р.

Моця Б.О. (Київ)

БИТВА ПІД КОНОТОПОМ 29 ЧЕРВНЯ 1659 РОКУ — АПОГЕЙ ДІЯЛЬНОСТІ І.ВИГОВСЬКОГО

Історія українського визвольного руху після часів Б.Хмельницького відома нині широкому загалу головним чином постаттю І.Мазепи, особа якого в наші часи постає для українців в ореолі патріотичної святості. Проте і до нього існували козацькі державники, які плекали сподівання на кращу долю України як дієно самостійної європейської країни, без принизливого опікування «старшим братом». І гетьман І.Виговський (при владі знаходився 1657-1659 рр.) без усіляких коливань може бути віднесеним до їх числа.

І.Виговський походив із шляхетського роду, отримав прекрасну освіту в Київській академії, за часів Визвольної війни 1648-1654 рр. попервах виступав на боці поляків, але, викуплений з полону у татар на Жовтні Водах Б.Хмельницьким, цілковито перейшов на бік повстанців і очолив гетьманську канцелярію на посаді Генерального писаря. За службовим обов'язком він дипломатичні переговори з Польщею, Росією, Швецією і Кримом, що допомогло йому у майбутньому, при здобутті гетьманської булави.

У головних напрямках своєї політики І.Виговський був послідовником Б.Хмельницького. Він поділяв його плани про забезпечення повної самостійності і, як, пише І.Крип'якевич, висловив це прагнення на переговорах зі Швецією таким чином: «...визнати й оголосити Запорізьке Військо з підвладними йому провінціями за вільний і нікому не підвладний парід».¹

Під владою козацької держави він волів полишити всі споконвічні українські землі і ті, що прийняли протекторат Б.Хмельницького під кінець його гетьманства. Домогтися поставленої мети І.Виговський вирішив шляхом укладання системи дипломатичних договорів з державами Європи, які мали б забезпечити створення політичної рівноваги, що сприяло б встановленню незалежності України.

Щодо Росії, то повного розриву І.Виговський не планував, але бажав змінити існуючу залежність на рівноправний союз. Проте московський уряд аж ніяк не був у шлюму заікавлений, навпаки — там тільки й чекали смерті Б.Хмельницького, щоб провести жорсткіший курс відносно України. Перед І.Виговським були поставлені вимоги введення додаткових російських залогів в українські міста, виведення українських військ з території Білої Русі, що прийняли козацький протекторат. Як додатковий аргумент на Україну було вислано російське військо на чолі з князем Г.Ромодановським.

Ситуація ускладнювалася також соціальними негараздами, які скоро переросли у справжню громадянську війну. Причиною напруги в суспільстві була необачна внутрішня політика І.Виговського, який занадто рано різко змістив акценти соціальної орієнтації в бік козацької старшини і шляхти, відмежувавшись від черні. Проте народні маси ще добре пам'ятали часи Хмельниччини і те, що пізніше спрацювало

при І.Мазепі, зазнало краху при І.Виговському. Відповідно, почався народний рух, використаний промосковськи настроєним полтавським полковником І.Пушкарем. Придушення його коштувало Україні кілька десятків тисяч людських життів. Тим більше, що з Москви, за словами Г.Грабянки «...супроти безчинств Виговського на Україні...»² вийшло 20 тисяч великоруського воїнства Г.Ромодановського, посиленого деякими лояльними росіянам прикордонними козацькими полками І.Безпалого та запорожцями Я.Барабаша. В такій ситуації, щоб вивільнити собі руки для боротьби з Москвою і заручитися військовою підтримкою Польщі і пропольського Криму, І.Виговський 16 вересня 1658 року пішов на підписання «Гадяцького» договору з Польшею.

Бойові дії розпочалися у серпні 1658 р. І.Виговський вислав свого брата Данила на чолі об'єднаного українсько-польського загону проти російської залоги в Києві, але той був розбитий ще на підходах до міста. Зважаючи на посилення невдоволення серед козаків і старшини проти війни з Росією, І.Виговський був вимушений припинити похід до російського кордону й розпустити військо.³ Цим скористався Г.Ромодановський і на початку листопада вступив в Україну, почавши об'єднувати докіль себе невдоволених І.Виговським. Останній спробував було вигнати неспроханих зайд, проте потерпів поразку і відступив. З початком зими війна припинилася і воюючі сторони розійшлися по зимових квартирах: Г.Ромодановський — у Лохвицю, І.Безпалий — у Ромни.⁴

У січні 1659 року бойові дії відновилися. І.Виговський із союзниками, поляками й татарами, спробував вибити росіян з Лохвиці, але був відкинутий князем Ф.Куракінім. Після чого він відвів свої війська і розташував їх під Сорочинцями, Рошавкою, Лютенькою та Гадячем.⁵ Тим часом Москва розпочала дипломатичну гру з бунтівливим гетьманом, обіцяючи йому деякі поступки. Одночасно пройшли зміни в командному складі російської армії в

Україні — командування було покладено на ближчого боярина, казанського намісника, князя О.Трубецького.⁶ Він прибув до Путивля з деякою (на жаль, достеменно не відомою) кількістю військ, туди ж як на збірний пункт прибули і князь Г.Ромодановський «...з усіма полками білгородськими, князь Пожарській и иных много з войськами великими скупилися».⁷ 26 березня російські війська виступили на містечко Костянтинів, де 29 березня з'єдналися з військом наказного гетьмана І.Безпалого, який очолив невдоволених. 10 квітня об'єднана армада (Самовидець ствержує, що не менше 100 тисяч, але це видається маловірогідним) рушила до Конотопа на Смелое, де перебував Г.Гуляницький з Ніжинським, Прилуцьким та Чернігівським полками і татарами. 12 квітня відбувся невдалий для козаків бій і вони відступили до Конотопа. Залишивши обоз у с.Липне в 3-х кілометрах від Конотопа, 19-20 квітня князь О.Трубецькой розпочав облогу міста.

Тим часом, у лютому-березні 1659 р. І.Виговський здійснив рейд по Україні, приборкуючи сепаратистів-москвофілів і збираючи сили. Обложивши Миргород, він примусив його здатися і, з приєднанням Миргородським полком, рушив на Зіньків через Полтаву. На той час військо його, за даними Д.Бантш-Камінського, нараховувало 30.000 козаків, 3.000 поляків і 15.000 татар. У Конотопі, під орудою Гуляницького, було близько 4000 чоловік.⁸

Після невдалої спроби росіян 28 квітня взяти приступом місто, до 29 червня нічого значного не відбулося. В той же час Г.Ромодановський у травні бився з козаками під Борзною і Ніжином, проте Ніжина не взяв і «уже ничего не вкусивши» вернувся під Конотоп.⁹

За повідомленням Самовидця, 24 червня на Крупич Полі відбулося об'єднання козацьких військ з ордою і взаємна їх присяга. Звіди вони і повели наступ на Конотоп. Д.Бантш-Камінський стверджує, що крім козаків у війську І.Виговського був хан кримський, білгородські та ногайські татари, поляки, серби, волохи і молдавани.

27 червня авангардні загони з'явилися в районі Соснівської переправи. О.Трубецькой, одержавши звістку про просування противника, негайно перекинув у той район (за даними В.Смоляка та В.Степанкова) 15.000 війська під командуванням Г.Ромодановського.¹⁰ 28 (за Самовидцем) або 29 червня (за Д.Бантш-Камінським, В.Смоляком і В.Степанковим, О.Субтельним) відбувся головний бій.

Схоже на те, що в основному загін Г.Ромодановського складався з дворянської кінноти — задля мобільності, згідно основного завдання — не дати з'єднатися козакам з ордою, проте, як відомо, факт з'єднання уже відбувся, а росіянам про це відомо не було. Самовидець: «...прийшовши на переправу в селі Соснівці, немал през цілій день міли потребу, где язика взяли, а люд московскій не достал язика».¹¹ Отже, виходячи з наявної інформації, І.Виговський і створив план битви, що прекрасно спрацював. Козацькі і польські корогви він вивів просто перед росіян на Соснівській переправі, а хан з ордою відправив через другу переправу в районі Пустої Торговиці, маючи на думці нанести удар в тил ворогу. І обхідний маневр вдався надзвичайно вдало. Коли в запалі бою з піхотинцями під Соснівкою в тил російській армії вдарили татари, доля битви була вирішена. Самовидець пише: «...за один час болей ніж на двадцять тисячей albo на тридцять людю его царского величества полегло».¹² На нашу думку, то є такі перебільшення, але з певністю можна сказати, що в той день дійсно стався чорний час в історії російської зброї. В

полон потрапила велика кількість офіцерів, князі С.Пожарський, С.Львов, Бутурлін, О.Субтельний наводять цитату з С.Соловйова, російського історика: «Цвіт московської кавалерії загинув за один день, і московський цар більше ніколи не зможе зібрати таку чудову армію; цар Олексій Михайлович з'явився перед своїм народом у жалобному вбранні і Москву охопила паніка... Ходили поголоси, що цар збирався перебраться до Ярославля за Волгою і що Виговський наступає прямо на Москву».¹³

Рештки «цвіту московської кавалерії» почали втікати до Конотопа. Їх переслідували 12 км. Ввечері козацько-татарські загони повели наступ на табір О.Трубецького. Одночасно з ними обложені з міста зробили вдалу вилазку. Росіяни почали табором відходити до переправи, але їх укріплення були прорвані і лише через ніч бій припинився. Переслідування велося протягом трьох діб, і лише 4 липня О.Трубецькой спромігся переправитися через Сейм. Навздогін, до Путивля і далі, рушили татарські загони, що й спричинило чутки про наступ І.Виговського на Москву.

Проте, гетьман не зміг скористатися своєю дійсно блискучою перемогою. На Україні продовжували існувати московські залоги, напад запорожців на Крим під проводом славетного кошового І.Сірка змусив союзників І.Виговського — татар — повернутися додому; І.Безпалий підбурював промосковську старшину гаслом про те, що Виговський продає Україну полякам. Зрештою, у жовтні 1659 р. не маючи змоги продовжувати війну з Росією, конотопський переможець відмовляється від гетьманства і йде до Польщі.

1. Крип'якевич І.П. Історія України. - Львів, 1990. - С.188.

2. Літопис Гадяцького полковника Григорія Грабянки. - К., 1992. - С.119.

3. Крип'якевич І.П. - Там же. - С.192.

4. Бантш-Каменский Д.Н. История Малой России. - К., 1993. - С.228.

5. Там же.

6. Там же. - С.229.

7. Літопис Самовидця. - К., 1971. - С.79.

8. Бантш-Каменский Д.Н. - Там же. - С.229.

9. Літопис Самовидця. - Там же. - С.80.

10. Історія України: нове бачення. - К., 1995. - С.190.

11. Літопис Самовидця. - Там же. - С.80.

12. Там же.

13. Субтельний О. Україна. Історія. - К., 1991. - С.133.